

Profiel Katja Tolstoj VPRO

De eerste keer dat regisseur Ruut van der Beele en ik in Kampen voor de deur van Katja Tolstoj stonden zei ze stellig: ‘Niet naar de hond kijken!’ We wilden die ochtend haar vertrouwen winnen om mee te werken aan onze documentaire over haar leven, en jaar als Theoloog des Vaderlands. De hond danste enthousiast rond onze voeten en begon vervolgens grommend aan onze schoenveters te trekken. Op zijn halsband stond: ‘Niet aaien!’ Het leek een dier waaraan je eerst je schoenen en dan langzaam de rest verliest. De hond werd in het Russisch toegesproken. Ik vroeg hoe het beest heette. Bits zei Katja: ‘Een Russische naam. Kun je toch niet uitspreken.’

Pas toen we gingen zitten kalmeerde de hond, en ook Katja, die een Russische taart serveerde. Ze had die nacht weinig geslapen, was voor onze komst thuisgebleven van de universiteit, maar haar werk — dat rond theologie en post-traumatische samenlevingen cirkelt — ging gewoon door. Op alle draaidagen die volgden werd duidelijk dat haar leven soms meer aan een — uiteraard Russische — roman doet denken dan aan het bestaan van een gemiddelde hoogleraar, op wie slechts een stapeltje boeken wacht. Hier geen milde verveling, maar leven en dood.

Ze leeft meerdere levens tegelijk: mantelzorg voor zieke familieleden in bedden in binnen-en buitenland, een hond die begon te kwakkelen met z'n hart, acht Oekraïense vluchtelingen die ze in haar huis opvangt sinds de invasie begon, een inpandige verbouwing, haar academische onderzoek *Theologie na Goelag, Boetsja en verder* en tussendoor is ze ook nog Theoloog des Vaderland. **Toch houdt ze altijd iets aangenaam lichts en opgewekts. Wellicht is dat de voorzienigheid.**

In haar denken en doen is Tolstoj progressief en onafhankelijk, maar haar voorkomen behoudt altijd iets ouderwets en statigs, onaantastbaars. De Tolstoj's zijn aristocraten en allemaal familie van elkaar, zo werd kleine Katja altijd

verteld. Ook is ze een verwant van Lev Tolstoj maar met dat verleden heeft ze weinig. En toch, als je haar ziet, zou een paard en een vervallen landhuis haar niet misstaan.

Katja groeide arm op in een sovjetappartementje van vijftig vierkante meter in Sint-Petersburg. In de woonkamer — haar ouders waren artsen — stonden een paar duizend boeken en een vleugel. Op haar achtste las ze Dostojewski (later zou ze op hem promoveren) en met haar oma speelde ze spelletjes waarbij ze deed alsof er een vijfgangendiner op tafel stond, met bestek. Oma was theaterdirecteur en nam haar werk mee naar huis: theater is niets meer dan een manier om de werkelijkheid te overleven. En religie misschien ook. Al bezoek ze zelden een kerk, het geloof lijkt zo logisch in Tolstoj's leven aanwezig, zoals de sterren boven de aarde hangen, dat het benoemen daarvan pleonastisch en onzinnig wordt. Het is altijd zo geweest. 'Mijn ouders vonden me vast een raar kind, het zijn atheïsten. Sinds ik kan denken, geloof ik in God.'

Op de middelbare school spijbelde Katja veel. Liever zat ze op de daken Sint-Petersburg waar personages van Dostojewski woonden, of las ze poëzie met vrienden. Dat wat je las, kennis, was de manier van de intelligentsia om te excelleren. Op ondergrondse plekken bezocht ze punkconcerten, als vorm van verzet. 'Een rebels leventje', noemde ze het eufemistisch. Haar beltoon is nog altijd 'London Calling' van The Clash.

In Rusland vond Tolstoj de vrijheid letterlijk boven en onder de grond. Pas toen ze op haar achttiende—al getrouwd—bewust zwanger werd van een tweeling, en in een liefdeloos sovjetziekenhuis terecht kwam, zag ze in wat voor samenleving ze leefde. Tegen de kinderen in haar buik zei ze: 'Ik ga jullie hier niet op laten groeien.'

Ze vluchtte naar Kampen met de tweeling en twee koffers. Aanvankelijk wilde ze geneeskunde studeren, maar met twee kinderen ging dat lastig. Iemand vertelde haar dat ze in Kampen theologie kon studeren: 'Dat is bijna hetzelfde als filosofie. Je

houdt toch zo veel van lezen?’ Ze werd theoloog, vice-decaan aan de theologie faculteit van de VU.

In de film die Ruut van der Beele en ik maakten zie je iemand die voor de inhoud leeft, door universiteitsgangen rent, altijd in het Russisch of Engels belt, constant banale dingen kwijtraakt en over straat loopt alsof verkeersregels alleen voor anderen zijn bedacht: ‘Ik ontspan alleen als ik van de ene naar de andere kamer loop.’ Maar iedere kamer die ze betreedt wordt stil, om te luisteren naar wat ze te zeggen heeft. Het is alsof ze de kussens opschudt, de toehoorders wat rechterop laat zitten. In functie spreekt ze rustig, en alleen — vrij naar Gandhi — als ze de stilte ermee verbetert, een bijdrage levert aan het debat: het tegengaan van ontmenselijking. Tussen de bedrijven door is ze niet vies van ironie. Na een toespraak kan ze het podium afkomen en zeggen: ‘Ik speelde weer even het clowntje.’

Wat ik leerde van het volgen van Katja: of je je nu met of zonder een God door de wereld beweegt, humorloze ernst en moralisme is iets voor de middelmatigen der geest. De wereld is een wrange grap. ‘We hebben ons verslapen. Er is geen psychologisch profiel van Poetin gemaakt toen hij aan de macht kwam, er wordt bezuinigd op wetenschap én de aarde sterft. Het is een tijd van actie.’ Net als de humanist of klimaatactivist stelt Katja haar aardse leven in dienst om verbeteringen tot stand te brengen voor volgende generaties. Haar hiernamaals is in het hier en nu.